

2.6 ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАГЧДАД УЧИРЧ БОЛОХ ЭРСДЛИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

2.7.1 Макро орчны шинжилгээ

1. Үнэт цаас гаргагчийн салбарын эрсдэл

Дэлхийн банк, Азийн хөгжлийн банк, Нээлттэй нийгэм форум, бусад судалгааны газруудын дүгнэлтээр уул уурхай, ашигт малтмалын салбар нь монголын тэргүүлэгч салбар төдийгүй цаашид хөгжих өргөн боломж нээлттэй байгааг дурджээ. Энэхүү салбарт тулгамдаж буй асуудлыг гадаад, дотоодын байгууллагууд дуу нэгтэйгээр хөрөнгө оруулалт татах болон төрийн бодлого, хууль эрхзүйн тогтворгүй байдал хэмээжээ. Бидний санаж байгаагаар гэнэтийн ашгийн татвар, тогтвортой байдлын гэрээнүүд, зэрэг гэнэтийн өөрчлөлт, шийдвэрүүд олон байсан. Улс орны хөгжлийн тулгуур салбар гэдэг утгаараа салбарын үйл ажиллагаа, зохицуулалтад төр заавал оролцох шаардлагатай болдог ч нөгөө талаас салбарын хөгжил төрийн үйл, ажиллагаатай хэт хараат байгаа нь олон эрсдлийг салбарт авчирч байна.

а. Өрсөлдөөний ердийн бус нөхцөл байдалтай холбогдсон эрсдэл

Төрийн оролцоо гэдэг утгаараа зах зээлийн бус аргаар өрсөлдөх хэлбэр олон тохиолддог. Ерөнхийдөө бол улс төрийн томоохон хүчнүүд, хөрөнгө ихтэй компаниуд зэрэг хүчтэй оролцогчид энэ салбарт ажилдаг. Бусад ижил төрлийн компаниудтай харьцуулахад:

Газар зүйн байршлаас шалтгаалаад хэрэглэгчдээ алдах, бүтээгдэхүүний борлуулалтын зардал өндөр байгаа нь ашгийг бууруулах гол эрсдэл болж байна.

- б. Тодорхой хязгаарлагдмал хүрээний эсхүл цөөн тооны бэлтгэн нийлүүлэгч, үйлчлүүлэгч, худалдан авагчаас хамааралтай байдлын эрсдэл
- i. Борлуулсан нүүрсний 80%-ийг Дархан, Эрдэнэтийн ДЦС-дад өгч байгаа өнөө үед төрөөс тогтоосон үнийг дагахаас өөр аргагүй байдаг.
 - ii. Бүтээгдэхүүний чанар уурхайн үйл ажиллагааны шууд хамаардаггүй тул чанаргүй бүтээгдэхүүн нийлүүлэгдэх боломж өндөр байдаг.
 - iii. Цөөн тооны худалдан авагчтай байгаа нь бүтээгдэхүүний орох мөнгөн урсгал тогтвортой байх нь цөөн тооны хэрэглэгчдээс шууд хамаарах болно.
 - iv. Борлуулалтыг зээлээр хийсэн тохиолдолд дээрхийн адил эргэн төлөгдөх магадлал олон хэрэглэгчдээс муу байдаг.

2. Хүрээлэн байгаа орчны болон эрүүл ахуйн эрсдэл

Үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаагаар байгаль орчинд үзүүлж байгаа сөрөг нөлөөллүүдээс хамгийн их нь утаа тоос, усны бохирдол, хөрсний эвдрэл, шимт хөрс, малын бэлчээр олзворлолтонд болон овоолгод дарагдаж устгагдсан байдал юм. Үүнээс:

- v. Ашиглалт эхэлсэн 1965 оноос хойш өссөн дүнгээр 326.5 га газар олзворлолтонд өртсөн, 650.1 га газрын гадарга төмөр замын болон авто бульдозерын овоолгод дарагдаж үржил шимт хөрс, малын бэлчээр устгагдсан ба овоолгын шорооны даралтын нөлөөгөөр голын болог гүний усны урсац хэмжээ өөрчлөгдөж намаг үүсэх, хөрсний гадаргын атриажилт үүсэх зэрэг сөрөг нөлөөллүүд үүссэн.
- vi. Агаар орчны бохирдол нь нүүрсний давхрагын чулуулаг, нүүрсний өөрийн шаталтын голомтоос үүссэн галын утаа, тэсэлгээний тоос болон технологийн зориулалттай автомашинуудын түлшний шаталтын хорт утаа зэргээс үүсч, сумын оршин суугчдын эрүүл мэндэд тодорхой хэмжээгээр муугаар нөлөөлдөг.
- vii. Уурхайн технологийн хэрэгцээнд ашигласан усыг “Дулаан Шарын гол” ХК-ийн бохирын шугаманд нийлүүлэн Шарын гол руу шууд урсгадаг нь голын усны найрлагыг өөрчилж, хүнд металлээр бохирдуулан гадаргын усанд сөргөөр нөлөөлдөг. Мөн уурхайгаас шүүрүүлэн зайлуулж буй усыг тунгаагуураар дамжуулан голын усанд нийлүүлдэг ба Шарын гол руу нийлүүлж буй эдгээр усны үзүүлэлтүүд нь хатуу, бохирдолтой ус байна.

Үйлдвэрлэлийн ажлын байрны сөрөг хүчин зүйлүүд нь ажиллагсадын эрүүл ахуйд муугаар нөлөөлдөг. Үүнд:

- viii. Ажлын байрны тоосжилт, хүйтэн температур, угаарын хий зэрэг сөрөг хүчин зүйлийн нөлөөнд биеийн хүнд хөдөлмөр эрхэлдэг үндсэн хэсгийн ажиллагсад гол төлөв уушигны тоосжилт, нурууны үений үрэвсэл, бөөрний үрэвсэл зэрэг мэргэжлээс шалтгаалах өвчнөөр өвчилдөг.
- ix. Автын засварчин, жолооч, бохирын слесарь зэрэг тос тосолгооны материалтай харьцан ажилладаг, химийн сөрөг хүчин зүйлийн нөлөөнд өртөж ажилладаг ажиллагсадын дунд арьс харшлын өвчин гарах тохиолдол олон байдаг.
- x. Ажиллагсадын анхаарал болгоомжгүй, ажилдаа хэт дассан байдал машин тоног төхөөрөмжийн бүрэн бүтэн байдал алдагдсан, уул технологийн хүндрэлтэй байдал зэргээс шалтгаалан ажиллагсад үйлдвэрлэлийн осолд өртөж эрүүл мэндээрээ хохирох байдал цөөн бус гардаг. Жнь. 2006 онд 6, 2007 онд 3, 2008 онд 5 осол тус тус гарсан байна.

- xi. Гүний малталтанд илэрсэн угаарийн хий, метаны үйлчлэлд өртсөнөөс ажиллагсад /Ус шүүрүүлэх хэсгийн аврагч, малтагч/ бүлгээрээ хурц хордлогод өртсөн тохиолдол гарсан.
 - xii. Уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөгөөр ургамал амьтны аймагт өөрчлөлт орж, уулын ажлын өрнөлтөнд болон овоолгод дарагдсан газрын ургамал устаж, газрын гадаргуу дээр амьдрагч шавьж, үет хөлтөн үгүй болж эдгээрээр хооллогч мэрэгчид, сээр нуруугүйтэн, мэрэгчдээр хооллогч махчин амьтад бас тэжээлгүй болж нүүдэллэн дайжсан байна.
- 3. Хяналт зохицуулалт, эдийн засаг, улс төрийн эрсдэл**
- a. Валютын ханшны тогтворгүй байдал нь санхүүгийн тогтвортой байдалд шууд нөлөөлж байна. Үүнээс үүдэн санхүүгийн төлөвлөгөө, төсөвт гэнтийн алдагдал хүлээх эрсдэл өндөр байдаг.
 - b. Энэхүү салбарын нийтлэг сул тал нь эцсийн хэрэглэгчдээс үүдэлтэй өрийн сүлжээ үүсч, үйл ажиллагаа доголдох нь их байдаг.
 - c. Засгийн газраас манай үндсэн бүтээгдэхүүн болох нүүрсний үнийг хязгаарлаж байдаг.
 - d. Сэлбэг, шатах тослох материалын үнийн хараат байдал нь бүтээгдэхүүний өртөгт шууд нөлөөлж алдагдал хүлээхэд хүргэж байна.
 - e. Гадаад эдийн засаг, макро орчноос үүдэлтэй өөрчлөлтүүдийн үед татвар тогтолцоо их дарамт болдог.
- 4. Үнэт цаас гаргагчийн бизнестэй холбоотой эрсдлийн талаарх дүгнэлт**
- a. Үнэт цаас гаргагчийн бизнесийн салбар нь улсын эдийн засгийн өсөлтөд голлох нөлөө үзүүлдэг ба төр болон дотоод, гадаадын байгууллагуудын бүх дэмжлэгийг авах боломжтой.
 - b. Энэ бизнес нь олон жилийн туршлага, зах зээлийн эрэлттэй тул ерөнхийдөө хөгжиж буй бизнес юм.
 - c. Бизнесийн хамгийн том сул тал нь төрийн бодлогоос бүтээгдэхүүний үнэ шууд хамаардаг тул зах зээлийн зарчмаар ажиллах боломж бага байдаг явдал юм.
 - d. Нөгөө талаас төрөөс шууд хамааралтай гэдэг утгаараа уг бизнест улс төрийн сонирхол давамгайлж байдаг нь эрсдэл дагуулсаар байна.

2.7.2 Микро орчны шинжилгээ

1. Санхүүгийн эрсдэл

- a. Нүүрсний борлуулалтаас ашиг буурах
- b. Тээврийн зардал ихтэй
- c. Өвлийн улиралд нүүрсний төлбөр төлөлт сайжирч, зуны улиралд эрс муудаж цалин хөлс, түлш хороос өөр зүйлд хүрэлцэхгүй байгаагаас зуны урин цагт хийгдэх ёстой засвар үйлчилгээ, хөрс хуулалтын ажил хоцрогдож амь аргацаах байдлаар үйлдвэрлэлээ

явуулах нь санхүүгийн байдалд сөргөөр нөлөөлж улмаар үйлдвэрлэл зогсох эрсдэлтэй.

- d. Нүүрсний чанараас хамаарч олох ашиг орлого нь өөрчлөгддөг.
- e. Нүүрс олзворлолтын хэмжээг хангаж чадахуйц хөрс хуулах, техник технологийн шинэчлэл хийх эдийн засгийн чадавхигүй болсон
- f. Бэлэн мөнгөний хомсдолтой учир заримдаа ажилчидынхаа цалинг тавихтай холбогдсон асуудлууд үүсдэг.
- g. Үнэт цаас гаргагчийн төлбөрийн чадвар санхүүгийн байдалтай холбоотой эрсдэл

Үнэт цаас гаргагчийн өмнөх жилүүдийн санхүүгийн тайланд шинжилгээ хийж, таамагласны үр дүнд төлбөрийн чадвар, санхүүгийн байдлын ирэх онуудын чиг хандлага, эрсдлийн тооцож үзэв.

- a. Мөнгөн гүйлгээ, хөрвөх чадвартай холбоотой эрсдэл
 - i. Нүүрсний үнийг төрөөс тогтоодог нь өөрийн өртгөөс бага үнээр ДЦС-ууд авдаг боловч авсан нүүрснийхээ үнийг төлөлгүй удаашруулдагаас мөнгөний үнэ цэнэ ханш өөрчлөгдөж, сэлбэг материал, түлшний үнэ нэмэгдэж урьд авсан үнээс өндөр үнээр авах болж байгаа нь өөрөө мөнгийг үнэгүйдүүлж байна. Нөгөө талаас мөнгөний эргэц удааширч тэр хугацаанд өр зээл тавьж үйл ажиллагаа явуулдагаас мөнгөний бодлого өөрчлөгдөж мөнгөөр (сэлбэг материал, түлш, цалин) үйлдвэрлэл явуулж бэлэн бүтээгдэхүүн болгодог ба үүнээс мөнгө болох цикль өөрчлөгдөж мөнгө нь - ▶ зээл - ▶ сэлбэг материал, түлш, цалин - ▶ бэлэн бүтээгдэхүүн - ▶ мөнгө болж байгаа нь зээлийн хүүд мөнгөний тодорхой хэсэг нь явж байна. Нөгөө талаас үнэ ханш өөрчлөгдсөнөөс зарим үед нүүрсний үнийг доллараар хийснээс алдагдал хүлээдэг.

2. Хүний нөөц, удирдлагын эрсдэл

- a. Гүйцэтгэх удирдлагын шийдвэрээс хамааралтай байдлын эрсдэл
 - i. Мэргэжлийн түвшинд үйлдвэрлэлээ авч явахгүй бол харилцагч худалдан авагч нараа алдах улмаар борлуулалт багасч санхүүгийн байдалд нөлөөлснөөр зах зээл дэх үнэт цаасны ханш унах эрсдэлтэй
- b. Ур чадвар, дадлага туршлагатай, мэргэшсэн ажиллах хүчний хангамжтай холбогдсон эрсдэл
 - i. Ажилчидын ажлыг дүгнэх нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүй байгаа нь ажилчдын идэвхи, ажилдаа хандах хандлагыг бууруулах эрсдэлтэй.
 - ii. Боловсон хүчний нөөцөө бүрэн ашиглаж чаддаггүй

- iii. Ажиллах нөхцөл хүнд бөгөөд ажилчидын шаардлагыг бүрэн хангаж чаддаггүйгээс үүдэн, чадвартай боловсон хүчинг өөртөө татаж чаддаггүй.
- iv. Цалин хөлс бага учраас дадлага туршлагатай боловсон хүчнээ өөр уурхайнуудад алдах явдал их гардаг.

3. Бизнесийн эрсдэл

- a. Үйл ажиллагааны чухал ач холбогдол бүхий лицензи, тусгай зөвшөөрөл, гэрээний хугацаатай холбоотой эрсдэл
 - i. Ашигт малтмал ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл нь 30 жилийн хугацаатай. Хуулиар тогтоосон жилийн төлбөрийг хугацаанд нь төлөөгүй тохиолдолд хүчингүй болж цуцлагдах эрсдэлтэй. Мөн төрийн дээд байгууллагаас ашигт малтмал ашиглалтын тусгай зөвшөөрлүүдийг нэгдсэн журмаар шинэчлэх шийдвэр гаргасан тохиолдолд тусгай зөвшөөрлийн хүчинтэй хугацаанд өөрчлөлт орно.
 - ii. Газар эзэмшүүлэх, ус ашиглах гэрээний дагуу тухайн жилийн газар усны төлбөрийг төлөөгүй болон гэрээг дүгнэж шинэчлэн байгуулаагүй тохиолдолд торгуулийн арга хэмжээ ноогдуулах ба хүндэтгэн үзэх шалтгаангүй үед үйлдвэрлэлийн ажиллагааг зогсоох эрсдэлтэй.
- b. Үнэт цаасыг худалдан авах ирээдүйн хөрөнгө оруулагчдын шийдвэрт нөлөөлж болох бусад бүхий л чухал үйл явдал
 - i. Хөрөнгийн зах зээл болон банкны салбарын тогтвортой бус байдал эргээд хөрөнгө оруулагчдын шийдвэрт сөргөөр нөлөөлж байна.
 - ii. Шинээр гарж буй бусад компаниудын үнэт цаасны арилжаа амжилтгүй болж байгаа нь нийт хөрөнгө оруулагчдын итгэлийг алдахад хүрсэн.
 - iii. Үнэт цаас гаргагчаас шалтгаалаагүй ч ихэнхи үнэт цаасны хөрвөх чадвар муу байдаг нь мөн хөрөнгө оруулагчдыг хөрөнгийн зах зээлээс түлхэж байдаг.
 - iv. Банкны салбарт хадгаламжийн хүү өнөөг хүртэл маш өндөр (бусад орнуудтай харьцуулахад), хадгаламжийг төр батлан даасан учир хамгийн эрсдэлгүй өндөр өгөөжтэй хөрөнгө оруулалт хэвээр байсаар байна.